

MADAM BOVARY VE ARABA SEVDASI ROMANLARINDA ROMANTİK EDEBİYATIN ELEŞTİRİSİ¹

Sema NOYAN²

ÖZ

Ortaçağ'da var olan Şövalye romansları romantizmin öncüsü kabul edilir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar hâkimiyetini sürdüren romantizm, Aydınlanma Çağı sonrası, bilim ve teknikte meydana gelen ilerlemeler ile yerini realizme bırakır. *Madame Bovary*'nin kahramanı Emma, öğrencilik yıllarında, aşk ve macera konulu romantik eserleri okuyarak hayallere sığınır. Walter Scott, Balzac, Eugene Sue, George Sand gibi yazarları, Paul et Virginie'yi ve tarihî hikâyeleri okuyarak hayallerini, arzularını tatmine çalışır. Evliliğinde ise hayalindeki dünyayı bulamadığı için mutsuz olur. Hayallerini gerçekleştirmek ve okuduğu eserlerdeki aşk hikâyelerinin kahramanı olabilmek ümidiyle iki ayrı yasak aşka kapılır. İhtiras ve hayallerini tatmin edemeyeceğini anladığı ân intihar eder. *Araba Sevdası*'nın kahramanı Bihruz Bey ise Tanzimat Dönemi züppe tipidir. Cehaleti ve hayalciliği nedeniyle sadece romantik aşk hikâyeleri ya da bayağı aşk sahneleri içeren resimli kitapları okumaktan zevk alır. O da Emma gibi okuduğu romantik eserlerin kahramanı olmayı hayal eder. *Paul et Virginie*'yi okur. *Aşk, La Dam aux Camélias*, Alphonse Karr, *Ihlamurların Altında*, *Fablos Şövalyesinin Maceraları* gibi romantik eser ve yazarlardan öğrenir. Âşık olduğu Periveş Hanım'a romantik eserleri kopyalayarak bir mektup yazar, ancak cehaleti ve gerçek hayattan kopukluğu nedeniyle küçük duruma düşer, elindeki her şeyi kaybeder. İki eserde var olan hayal kırıklığının nedeni romantik edebiyat eserlerinin yaratmış olduğu hayale sığınma, aşırı duygulanma ve gerçek hayata uyumsuzluktur. İncelememizde *Madame Bovary* ve *Araba Sevdası* romanlarının karşılaştırmalı incelemesini yaparak romantizmin ve devamı olan realizmin oluşum şartlarını ele alacağız.

Anahtar kelimeler: Romantizm, realizm, roman, hayal ve hakikat, parodi

¹ Bu makale, 19-22 Mayıs 2016 tarihinde IBAD tarafından Madrid'de düzenlenen 1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Konferansı İnsan ve Toplum Bilimleri'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Yrd. Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: semanoyan(at)karabuk.edu.tr.

CRITICISM OF ROMANTIC LITERARY IN MADAM BOVARY AND ARABA SEVDASI NOVELS

ABSTRACT

Chevalier romances in Middle Ages are accepted to be the pioneers of romanticism. Romanticism which maintained dominance until the middle of XIX. century, has left its place to realism after the Age of Enlightenment with the scientific and technical progresses. The character of Madame Bovary, Emma takes refuge in dreams by reading romantic books with love and adventure themes in her studentship years. She tries to satisfy her dreams and desires by reading writers such as Walter Scott, Balzac, Eugene Sue, George Sand and Paul et Virginie and history stories. She becomes unhappy in her marriage because she can't find the world in her dreams. She falls in two different forbidden loves in the hope of realizing her dreams and being the character of the love stories that she read. When she realizes that she will not be able to satisfy her ambitions and dreams, she commits suicide. The character of Araba Sevdası, Mr Bihruz is a snob of Tanzimat Reform Era. Because of his imaginariness and ignorance, he enjoys reading only romantic love stories or picture books that contain lewd love scenes. He dreams to be the characters of the romantic books that he reads like Emma. He reads Paul et Virginie. He learns love from romantic books and writers such as La Dam aux Camélias, Alphonse Karr, İhlamların Altında, Fablos Şövalyesinin Maceraları (The Life and Adventures of the Chevalier de Faublas). He writes a letter to Mrs Periveş whom he loves by copying the romantic books; however, he is disgraced because of his ignorance and being detached from real life and loses everything that he has. The reason of disappointment existent in both of the books is taking refuge in dreams, over emotionality and maladaptation to real life which romantic literary books create. We are going to examine formation conditions of romanticism and realism which is follow up of romanticism by making comparative review of Madam Bovary and Araba Sevdası novels.

Key words: Romanticism, realism, novel, imagination and reality, parody

Noyan, Sema, "Madam Bovary Ve Araba Sevdasi Romanlarında Romantik Edebiyatın Eleştirisi". *idil* 5.27 (2016): 1849-1870.

Noyan, S. (2016). Madam Bovary Ve Araba Sevdasi Romanlarında Romantik Edebiyatın Eleştirisi *idil*, 5 (27), s.1849-1870.

Giriş

Sanat ve felsefi düşünceler her dönem, siyasî, sosyal ve kültürel olaylardan etkilenecek gelişimini sürdürür. Çoğunlukla dönemin şartlarının da etkisiyle sanatçılar tarafından benimsenen ortak ilkeler ya da amaçlar sanata yön verir. Sanatın ne olduğu, neyi amaçladığı genellikle bu akımlara göre belirlenir. Suut Kemal Yetkin'e göre, "Edebî meslekler, sanatkarların ve mütefekkirlerin yaratılan eser üzerinde düşündükleri andan itibaren doğmaya başlar ve bizzat eserlerin ifadesi olmakla beraber, eserlere hâkim olacak kadar genişlediği andan itibaren de teessüs eder. Fransa'da Klâsisizmin on yedinci asırda doğuşuna sebep, bu memlekette tefekkürün eserler üzerinde duracak ve onların mahiyetini araştırarak kadar olgunlaşmış olmasındandır"(Yetkin, 1941:7). Her alanda olduğu gibi sanatta da önceki fikir ve akımların işlevini yitirmesi, yeni ilkeleri dolayısıyla yeni akımları yaratır. Yetkin'in eserinde yer verdiği, Münekkit Emile Faguet'in şu sözü bahsimizin bu noktasında destekleyicidir: "Bildığım tek edebiyat tarihi kanunu, bir müddet sonra muayyen edebî bir zihniyetten yorulduğumuz ve zıt zihniyeti arzu ettiğimizdir" (Yetkin, 1941: 7). Bu durumun nedenleri arasında değişen ihtiyaçları ve sanat kuramlarını da görmek mümkündür. XIV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa'da büyük gelişmelerin başlangıcı olan Hümanizm ve Rönesans, edebî akımların oluşmasında büyük rol üstlenmiştir. XVI. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın sonlarına kadar etkisini gösteren ve ilk edebî akım olma özelliğini taşıyan Klâsisizm; akıl, sağduyu ve tabiat unsurlarını ön plana çıkarır. 1789'da meydana gelen Fransız İhtilali ile Mutlak Monarşi yerini hürriyet, demokrasi ve eşitliğe bırakır. Böylelikle XIX. Yüzyılın ilk yarısında doğan Romantizm akımı Klâsisizm akımına bir tepki olarak doğar. Akıl, evrensellik ve sanatçının duygularını arka plana atan şartların yerini birey, duygu ve hayal alır. Romantizmde lirizm, din ve millî değerler yeniden önem kazanmaya başlar. Coşkunluk, heyecanlar, melankoli, büyük ihtiraslar, hayaller ve tabiat temel konular haline gelir. Sanatın amacı, sanatçının duygularını istediği gibi dile getirmesi olarak kabul edilir. Romantizmin en önemli temsilcilerinden biri olan ve romantizmin edebî meslek olarak ortaya çıkışını sağlayan Victor Hugo'nun 1827'de yazdığı *Cromwel* önsözü romantizmin bildirisi niteliğindedir. Özellikle tabiata dair görüşleriyle ve eserleriyle dikkat çeken Jean Jack Rousseau ise, romantizmin önemli temsilcilerindedir. *İtirafnar*, *Nouvelle Héloïse* ile başlayan romantik edebiyat, Chateaubriand, Madam De Stael ve Senancour'un eserleriyle devam eder (Yetkin, 1941: 41-2). Batı edebiyatıyla temasın kurulduğu Tanzimat Dönemi'ne ait ilk çeviri ve telif eserler, romantik akımın ürünü olarak edebiyatımıza girer. Victor Hugo, J. J. Rousseau, Lamartine, Bernardin de Saint Pierre, Daniel Defoe, Alexandre Dumas Pere, Tanzimat sanatçıları tarafından örnek alınan, eserleri Türkçe'ye çevrilen kişilerdendir.

Edebî akımların birer hayal ve hakikat çatışmasına bağlı olarak birbirlerini takip ettiklerini söyleyen Yetkin'i de doğrularcasına; hayali ön plana alan romantizmi,

hakikati yansıtmayı hedef alan realizm takip eder. XVIII. yüzyıl Aydınlanma Çağı ve sonrası Sanayi İnkılabı, bilim ve teknikteki ilerlemeler Romantizm akımına karşı pozitivistlerden beslenen Realizm akımına imkân sağlar. Auguste Comt'un ve Hippolyte Taine'in temsil ettiği pozitivism, bilimin değerlerini önemser. Bundan sonra edebiyat eserlerinde duygu ve hayalin aksine maddecilik ve bilimsellik kendini gösterir. 1850-1880 arasında etkili olan Realizm, Romantizmin hayalciliğini ve santimentalizmini reddeder. Temelini bilimsel bir düşünce olan pozitivism dayandırır, duyguları değil, bilimi, akı, salt gerçeği önemser. Edebiyatın amacını, gerçeği bütün yönleriyle tarafsız olarak ortaya koymak olarak belirler. Realizmin ve pozitivistimin ilk gerçek örneğini Flaubert'in 1857'de yayımladığı *Madam Bovary* adlı romanı temsil eder. Realist yazar, eserinin konusunu gerçek hayattan almış ve gözlemediği gerçekleri kurguya dönüştürmüştür. Çünkü Realizm, gerçeğin bilimsel ve objektif bir tutumla yansıtılmasını amaçlar. "Realizm, aynı itiyatları, aynı görüşleri taşıyan, aynı hayatî zaruretlere tâbi olan insanların müşterek ruhunu tasvire ehemmiyet verir" (Yetkin, 1941: 132). Dış tabiatın tasviri, mekânın kişi üzerindeki etkisini tüm gerçekliğiyle vermek realizmin ilkelerindedir. Realist yazar dış tabiatın tasvirini, kahramanın gözünden vererek gerçekliği sağlar. Realizm, gerçekliği değiştirerek okuyucuyu yanıltmayı doğru bulmaz. Yazar, kendi duygu ve düşüncelerini ortaya koymaktan çekinir; realitede var olan her şeyi iyi ve kötü yönleriyle tarafsız ortaya koymak sorumluluğunu taşımak zorundadır. Türk edebiyatında ilk realist eser olarak kabul edilenler, bütünüyle realizmin ilkelerini yansıtmaları da realist tasvirler içermeleri yönüyle önemli bir yere sahiptirler: Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*, ile Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* ve Nabizade Nazım'ın *Karabibik* adlı romanları bu eserlerin başında gelir.

16. yüzyılda İspanyol yazar Cervantes'in yazdığı *Don Kişot* adlı romanın da konumuzla yakın bir ilgisi vardır. İlk edebî roman kabul edilen *Don Kişot*, kendinden önce var olan Ortaçağ Şövalye hikâyelerini eleştirmek ve onların yerine yeni bir tür yaratmak için yazılmıştır. Tıpkı romantizmin eleştirisi olan *Araba Sevdası* ve *Madam Bovary* romanları gibi, *Don Kişot* romanı da eleştiri ve parodi yoluyla yeni bir edebî akım ve yeni bir tür yaratır. Bu yönleriyle *Don Kişot*, *Araba Sevdası*, *Mâi ve Siyah* ve *Madam Bovary* romanları ele aldıkları konu ve kişileri yönünden benzerlik gösteren romanlardır. Cervantes, kahramanı *Don Kişot*'a şövalye romanları okutarak kahramanını çağının dışında bırakır ve hayal dünyasına hapseder. Halit Ziya Uşaklıgil, *Mâi ve Siyah* romanında romantik bir duyuşa sahip, şair tabiatlı Ahmet Cemil'i hayal ve hakikat çatışması içinde gösterir. *Araba Sevdası* ve *Madam Bovary* romanları romantik edebiyatın benzer eserlerini okuyarak gerçeklikten kopan kişilerinin yıkılan hayallerini ve mutsuzluklarını anlatır. Bu dört eser de kendilerinden sonra gelen yeni bir akımın müjdeleyicisi olmaları bakımından aynı tutumu sergilerler. *Mâi ve Siyah* romanının dışında, adı geçen diğer romanlarda parodi yöntemi fazlasıyla kullanılır. Böylece yazarlar, romantik duyguları, hayalleri ironi ve parodi yoluyla geçmişe göndererek yeni bir türün ilk örneklerini verirler.

Araba Sevdası

Araba Sevdası, Recaizade Mahmut Ekrem tarafından 1889'da kaleme alınmış ve 1896 yılında basılmıştır. Roman, züppe tipi temsil eden Bihruz Bey'in hikâyesi olmakla birlikte Tanzimat Dönemi dil ve sanat anlayışına yönelik eleştiriler içermesi bakımından da önem taşımaktadır.

Vefat etmiş bir paşanın oğlu olan Bihruz Bey, alafrangalığa özenen bir züppe tipidir. Babasının iş gereği mekân değiştirmesinden dolayı düzenli bir eğitim alamamış ve on altı yaşında iken babası tarafından Rüştiyeden alınarak Arapça, Farsça, Fransızca öğretmenlerine teslim edilmiştir. Arapça ve Farsça hocaları, öğrencilerinin küçümseyici davranışlarından dolayı bir süre sonra dersleri bırakmak zorunda kalırlar. Fransızca hocası Mösyö Piyer ise, öğrencisinin istediği tarzda eğitim anlayışı sunarak para kazanmayı hedefler. Dolayısıyla Bihruz, küçük yaşlardan itibaren iyi bir eğitim alma fırsatını değerlendiremez. Bihruz, Bâbîâli Kalemleri'nden birine Fransızca öğrenmek için yerleştirilse de yeterli Fransızca öğrenemediği halde kaleme devamı bırakır. Günlerini alafranga zevkler olan berbere uğramak, terziye, kunduracıya siparişler vermek ve kısa süreli dil derslerinden sonra seyir yerlerinde dolaşmakla geçirir.

Bihruz, İstanbul'a geldikten sonra üç şeye olan ilgisiyle dikkat çeker: araba kullanmak, alafranga beylerin hepsinden daha süslü gezmek, esnaf ve garsonlarla Fransızca konuşmak. Bu özellikler Tanzimat Dönemi ile edebiyatımıza giren züppe tipinin temel özelliklerindedir. Bihruz, gösteriş düşkünlüğü ve cahilliği nedeniyle aşkı dahi kitaplarda okuduğu şekliyle yaşamayı tercih eder. Çamlıca'da görüp beğendiği Periveş'e âşık olduktan sonra, yazdığı aşk mektubu ile gülünç duruma düşer. Tam da bu noktada yazar, romantik edebiyatın eleştirisine yönelik fırsatı en iyi şekilde değerlendirir. Bihruz'un hayatını yönlendirmeye başlayan bu hayalî aşk aracılığıyla yazar da romantik eserlerin duygu ve hayal ağırlıklı içeriğini gülünçleştirerek itibarsızlaştırmayı hedefler.

Araba Sevdası'nda romantik edebiyatın eleştirisini iki başlık altında ele alabiliriz:

1) Romantik eserlerin okunması

Bihruz, kendisine Fransızca hocası Mösyö Piyer tarafından getirilen romantik eserleri okumaktan ve dinlemekten zevk alır. *Paul et Virginie*, *La Dam o Kamelya* ve Alphonse Karr'a ait *Ihlamurlar Altında* adlı eserlerdeki aşk hikâyelerinden etkilenen Bihruz, Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* adlı eserini de tavsiye üzerine okumak istemiştir. Bu hikâyeleri hocasından dinlerken kendisini roman kahramanlarının yerinde hayal eder. Bu nedenle Periveş'in aşkıyla hayallerini gerçekleştireceği umuduna kapılır ve bundan sonraki adımlarını bu eserler belirler. Uyumsuzluk ve

gölünçlük de bu noktadan itibaren başlar. Bihruz, kahramanı olduğu “kendi romanı”nı istediği gibi sonlandırabilmek için yine bu romanları daha iyi bilen Mösyö Piyer’den yardım alır. Mösyö Piyer, Bihruz’a öncelikle aşkı konu alan “*Kont dö Bokas* adlı kitabı hediye etmeyi düşünürken kararını değiştirerek *Fablos Şövalyesinin Kahramanlıkları* adlı resimli macera kitabını sunar. Bihruz, kitabın içindeki resimlerden dolayı hayaller kurmayı sever ve bu davranış giderek bir bağımlılık haline gelir:

Venüs âlemine mensup som mermerden birtakım dil-rüba heykeller, bu heykellerin etrafında üçer beşer dolaşır nenfler, suları yeşil havuzlar içinde mercan gagalı, lâl gözlü, uzun boyumlu, kardan beyaz nazik kuğularla birlikte şınaverlik eder sırma saçlı, mavi gözlü, güneş yüzü periler de peyda olmuş idi (Ekrem, 2013: 82).

Bihruz’un kendi kütüphanesinden seçtiği romantik eserleri kopyalayarak Periveş Hanım’a bir mektup yazması, romanın en etkileyici ve ironik bölümüdür. Mektubun yazılma yöntemi ve içeriği dolayısıyla gerçekleştirilen eleştiri, bir anlamda romantik eserlerin duygu ve hayal yoğunluklu içeriğine yöneliktir. Birden çok konuda eleştiri içermesi yönüyle dikkat çeken *Araba Sevdası*’nda yazarın ele aldığı diğer bir konu da Batının kültür, dil ve edebiyatını tam anlamıyla kavrayamayan dönemin yazarlarının, eserleri dolayısıyla ironik yolla hicvedilmesidir. (Parla, 2009: 129-153) Mektubun yazılma süreci romantik edebiyatın eleştirisi yönünden önem taşımaktadır. Bihruz, öncelikle romantizmin önemli temsilcisi J. J. Rousseau’nun aşk mektuplarını içeren *Nuvel Eloiz (Julie yahut Yeni Héloise)*³ ve aşka dair bilgiler ve mektuplar içeren anonim *Sökreter de zaman (le secrétaria des amants)*⁴ adındaki kitaplarından yararlanır. *Nuvel Eloiz*’i anlayamadığı için biraz değişikliklerle kendi haline uyarlayabileceğine inandığı birinci mektup üzerinde çalışır. Ortaya çıkan mektup, Fransızca, Türkçe ibarelerin iç içe olduğu, anlamsız, dağınık bir metindir. Ancak mektubun karmaşıklığını Türkçe’nin yetersizliğine bağlayan Bihruz, mektubunu sıradan ve yavan bulur. Tanzimat Dönemi’nde toplumda Bihruz gibi alafraanga tipler Türkçe yerine Fransızca’yı tercih ederler. Tam olarak öğrenilemeyen Fransızca ile birlikte kullanılan Türkçe, anlaşılabilir bir hale bürünür. Bihruz, *Nuvel*’den ümidi kestiği için *Sökreter de zaman*’dan uygun bulduğu bir mektubu eklemeye ve çıkarmalarla yeniden oluşturur. Bu mektup da evvelki gibi Fransızca ibarelerin yer aldığı, sözdiziminin bozulduğu, karmaşık anlama sahip bir mektup olarak yazılır. Bihruz, mektupta “biraz alafraanga düşmüş olma”ktan başka kusur bulamaz. Mektubu “kenarı yaldızlı, bir ucuna goncalı pembe bir gül resmolunmuş, misk gibi kokar bir kâğıt, bir de zarf çıkar”arak temize çeker. *Sökreter de zaman*’da bir şiiri tercüme etmeye çalışır, şiiri anlayamamasını ise yine Türkçe’nin yetersizliğine bağlar. Kendisi

³ İki âşığın mektuplarından oluşan dört ciltlik bir eserdir. Bkz. J.-J. Rousseau, Julie yahut Yeni Héloise, I-IV cilt, MEB, 1943-44-45.

⁴ Sekreter Severler adında bir aşk sözlüğüdür. Anonimdir.

gibi alafranga beylerden Türkçe’de sadece Vâsıf adlı şairin kabul edilebilir olduğunu duymuştur, ancak bilgisizliği, özellikle Osmanlıca konusundaki yetersizliği nedeniyle bahse konu olan şairi anlayamaz ve kolaylıkla karalar. Neticede Vâsıf’ın *Divan*’ından yaptığı yanlış tercümelere bir dörtlüğü mektubuna ekler.

Bihruz, Batılı yaşayışı benimsediği gibi Batı edebiyatını ve sanatçıları da Türk edebiyatı ve sanatçılarından üstün bulur. Bu nedenle *Lugat-ı Osmaniye*’nin, Redhaus adlı bir İngiliz tarafından yazıldığını öğrendiğinde sözlüğü yeniden ciltleterek kütüphanesine dâhil eder. Bu ayrıntıyla Bihruz’un sözlük bilgisinin de olmadığı ironik bir yolla ortaya konur.

Bihruz, adını dahi bilmediği Periveş’e mektubunu verebilmek için Çamlıca’da hayaller kurarak bekler. Bu hayallerde Periveş’le birbirlerine aşklarını itiraf ederler. Hayaller, Bihruz’un evlilik meselesi için randevu alarak konuşmaya son vermesiyle neticelenir. Hakikatte ise Periveş, randevuya gelmez ve Bihruz tarafından günlerce beklenir. Bihruz, mektubun gülerak alındığından dolayı okunduğuna emindir. Her an hayal dünyasında yaşadığı için sevgilisi diye kabul ettiği Periveş’in randevuya gelmemesi sebebinin anlayamaz. Bihruz’un mektubu ise anlaşılmadığı için Periveş ve yanındakiler tarafından Bağlarbaşı Mezarlığı’na fırlatılır.

Bihruz, yaşadığı aşkla, hocası Mösyö Piyer’in kendisine verdiği Marcel Prevost’un *Manon Lesko*(*Manon Lescaut*) ve Lamartine’in *Graziyella* adlı eserler arasında benzerlikler bulur. Periveş’in ölümüne inandığı günlerde bu iki eserle teselli olur ve adı geçen eserlerdeki aşk davranışlarını taklit eder.

Periveş’in öldüğüne inandığı günlerde sabaha kadar Manon Lesko’yu bitiren ve hastalanan Bihruz’un aşk hikâyeleri zaafını kamçılayarak bu işi kazanç kapısı haline getiren Mösyö Piyer, Bihruz’un dadısı tarafından eleştirilir. Romanda “hakikat”ın temsilcisi olan dadı bu eğitim işinde bir yanlışlık olduğunu sezinler.

2)Romantik Eserlerin Aşırı Duygu ve Hayallere Yer Vermesi ve İnsanı Gerçek Hayattan Uzaklaştırması

Bihruz, mektubuna karşılık alamayınca mektupları yeniden inceleyerek kötü bir söz olup olmadığını anlamak ister. Genç adam, bu seveda sözlerinin genç hanımı mutlaka etkileyeceğine inanmıştır: “Böyledil-şikâr sözler, böyle seveda-nüvaz tâbirlerle dopdolmuş olan bir name-i muhabbetin nasıl olup da sarışın hanımın gönlünü aldatmaya kifâyet edemediğine Bihruz Bey taaccüplerle beraber teessüfler etmekte haklı idi” (Ekrem, 2013: 114). Bihruz’un kendi mektubunu yeniden okurken ağlamaklı hale gelmesi ve kendi yazdığı duygusal ifadelerden etkilenmesi, romantik eserlerde aşırıya kaçan duygu ve hayal tasvirlerinin yazar tarafından eleştirisi vazifesini görmektedir. Romantik edebiyatın abartılı, santimental duygulara ağırlık vermesine yönelik eleştiriler içeren *Araba Sevdası*’nda, Bihruz’un kendi mektubundan zevk alması ve

taklidî bir aşka kendini zorlaması yazarın romantik edebiyata yönelik eleştirilerinden biridir.

Bihruz, mektuptaki şiirde geçen “siyeh-çerde” sözünün “sarışın hanım” değil de “karayağız delikanlı” anlamına geldiğini öğrendiğinde hem sevgilisine hem de bu çeviriye şahit olan kalem arkadaşlarına karşı cehaletinden dolayı mahçup olur. Bu yanlış anlaşılmadan dolayı Periveş’e ikinci bir mektup yazar. Bu mektubu vermek için iki ay gezinti yerlerinde hayaller kurarak dolaşır. Hayal âleminde beklediği mektupların yerine alafranga yaşamından kaynaklanan hakikate ait borç mektupları alır.

Bihruz, ulaşamadığı Periveş’e dâir artan hayalleri ve kuruntularından dolayı hastalanır. İştahsızlık, uykusuzluk, borçlar onda öfke ve gönül üzüntüleri yarattığından tamamen değişir. Bihruz, sessiz, düşünceli, duygulu, hüznü, çabuk öfkelenir biri haline gelir. Bu değişikliğin sebebi romantik eserlerin onda yarattığı hayaller ve melankolik ruh halidir. Yazar, Bihruz örneğinde olduğu gibi romantik eserlerin kişiyi gerçek hayattan koparıp hayal dünyasında yaşayan melankolik, marazî bir kişiliğe büründürmesini eleştirir. Bu sonucun ortaya çıkmasında şüphesiz romantik eserlerdeki abartılı duygu ve hayallerin etkisi vardır. Yazarın, dönemin romantik sanatçılarına ve okuyucularına iletmek istediği asıl tezin bu olduğu söylenebilir. Bihruz, romantik eserlerin tabiata verdiği önemi kendi hayatında canlandırmak istercesine tabiata düşkünleşir. Issız tabiat gezintileri yapar, okuduğu eserlerdeki duygu ve davranışları taklit etmekten zevk alır:

Müddet-i ömründe ilk defa idi ki bu âlem-i huzur-ı masıva-ber-endazi görüyordu. Mevcudiyet-i elimesi bir mahviyet-i mes’udeye münkalıp olmuş ve o mahviyet içinde maşuka-i hayalîyesini cismaniyetten mücerret mahz-ı nur, ayn-ı ruh olmak üzere der-âğuş-ı iştîyak etmiş idi. Bu esnada beyin dimağı bir neşve-i hazin-i ruh-güdaz ile serşar gözleri bir girye-i âteşin-i dimağ-süz ile katre-bar idi. Hatta o sıcak katrelerden üç dört tanesi parlak potinlerinin üzerine düştüğü halde biçarenin haberi bile olmadı (Ekrem, 2013: 138-9).

Araba Sevdası’nda tabiatın ve tabiat gezintilerinin önem kazanması, romantizmin tabiata yüklediği anlamdan dolayıdır. Çetişli’nin ifade ettiği üzere romantizm, “insanın mutlak mânâda iyi olan tabiata dönmesini savunur. Çünkü tabiat da insan gibi, mutlak mânâda iyidir; Tanrı’nın tapınağıdır. Aslında tabiatta kusursuz bir denge vardır ve tabiat çokluk ve çeşitlilikten oluşmuş tekniğiyle âhengin tâ kendisidir” (Çetişli, 1999: 59).

Romantik eserlerde en sık rastlanılan konulardan biri de ölümdür. Bihruz, yalan bir haber olmasına rağmen Periveş’in öldüğüne inanmayı seçer. Haberi, yalancılığıyla meşhur bir arkadaşı olan Keşfi Bey’den öğrenmesine rağmen konuyu

araştırma gereği duymaz. Çünkü okuduğu romantik hikâyelerde sevgilisinin ölümüyle mezar başında ağlayan âşıkların haline bürünmeyi arzular.

Yazar, Bihruz'un aldanmasında sevdanın yarattığı vesvese, heyecan, mâtem ve ızdırabın etkisi olduğunu ifade ederek romantik duyguların insanlar üzerinde yarattığı abartılı halleri eleştirir. Romantik eserlerle insanın gözü kör olur, akli başından gider, mantıklı ve sağlıklı düşünmekten uzaklaşır. Melankolik hallerden ve matemden zevk alır hale gelir. Görüldüğü üzere bu aşka yakalanmadan önce hayata son derece bağlı olan ve gösterişli bir hayatı tercih eden Bihruz, romantik eserlerle hayali bir aşkın peşinde kendini heba eden gerçeklikten ve mantıktan uzaklaşan Bihruz'a dönüştür.

Yazar, romantik duyguların ortaya çıkmasına neden olan “sevda”yı kişileştirme yoluyla konuşarak eleştirinin zirve noktasına ulaşır: “İştittiğin doğrudur, inan! İnan ki hâl yamandır! Ağla ki tesellisi mümkün olmayan felâket içindesin. Yan yakıl ki dermanı bulunmayan bir derde uğradın” (Ekrem, 2013: 152.)

Bihruz da her romantik âşık gibi ölen sevgilisinin ardından ölmeyi arzular. Tenha yerlerde gezmeye, gece-gündüz yas tutmaya karar verir. “Sevda” dile gelerek kahramanına şöyle der:

Sen de beni o talihsiz başından atıp o meyus ve mükedder kalbinden çıkarıncaya kadar benimle beraber azap çekeceksin!.. Halbuki ben senin başından kolay kolay atılmayacağım!.. Halbuki ben senin yüreğinden kolay kolay çıkmayacağım. Her gece sabahlara kadar seni uykusuz bırakacağım. Her gün akşamlara kadar seni تنها ve melâl-efza yerlerde dolaştırıp bî-tab u tüvan edeceğim. Sana her dakika yetimler gibi ah ettirip seni her saat garipler gibi ağlatacağım (Ekrem, 2013: 153).

Sevdanın kendi üzerinde yarattığı aşırı duygulanmadan etkilenen ve hayal dünyasında yaşayan Bihruz, mektupta geçen ve yanlış çevirdiği “bir siyeh-çerde” ifadesinden dolayı Periveş'in sevda hastalığı olan veremden ölmüş olabileceğine inanmayı tercih eder. Çünkü romantik eserlerde âşıklar genelde veremden ölür. Bihruz, romantik âşıklar gibi kendini affettirmek, sevgilinin mezarı başında ağlamak, romantik şairler gibi şiirler yazmak, dua etmek şeklinde sıralanan birtakım vazifelerle kendini affettirmeyi amaçlar.

Zamanla âşık rolüne alışan Bihruz, araba sevdasını terk ederek sevgilisini kaybeden romantik âşık sevdasına kapılır. Bihruz, bundan sonra gerçek hayatı değil, kendisine zevk vermeye başlayan melankolik yaşamı benimser, bu nedenle kendisine birkaç kez tesadüf etmesine rağmen Periveş'in öldüğü fikrine inanmayı sürdürür. Aslında Bihruz, Periveş'i değil, zihninde yarattığı aşk hayalini ve sevgiliyi, kendi

hatası yüzünden sevgilisini kaybeden âşığın acısını sevmektedir. Bu zevkin sürdürülmesi için de Periveş'in ölümü gereklidir.

Bihruz, ölen sevgilisi için Mösyö Piyer'den şiir yazmasını ister. Şair olmadığı veçhiyle bu isteğini reddeden Mösyö Piyer, bu vesileyle Lamartine'in *Graziyella*'sını tavsiye eder. Bihruz, kendi haline çok uygun bulduğu *Graziyella*'yı dinlerken ve okurken hayallere dalar. Bu şiiri sevgilinin mezarı başında okumak için mezarı aramaya koyulur.

Bihruz Bey, bütün gün kırlarda *Graziyella*'yı okumak, sevgilisini düşünmek gibi bir yaşantıyı alışkanlık haline getirir. Tabiat manzaralarını seyretmekten zevk alan ve eski zevklerinden uzaklaşan Bihruz'un bu değişimi, romantiklerin ve romantik eserlerdeki kişilerin yaşantısıyla benzerlik göstermektedir. Bihruz'un eski zevk ve alışkanlıklarının yerini şimdi kendi kendine yarattığı yeni vicdan azabı ve bu acıyı dindirmek için sevgilisinin mezarı başında ağlama ihtiyacı almıştır. Üstelik romantik eserlerin en sevilen mevsimi olan sonbahar da gelmek üzeredir. Bihruz, edebî eserler konusunda cehaletinden dolayı *Graziyella*'nın "Lö Prömiye Rögre"sinden yola çıkarak bunun ikinci üçüncüsü vs. olabileceğini düşünür ve kendisini aldatan kitapçıdan şairin külliyyatını satın almak durumunda kalır. Ancak Bihruz, basit romantik aşk hikâyelerini okumayı sevdiği için Lamartine'in ağır bir dil ve içeriğe sahip olan "*Bir Meleğin Sükutu*" adlı şiirini hocasından dinlerken uyuyakalır.

Mösyö Piyer, Bihruz'a zorlu bir aşkı anlatan *Manon Lesko* adlı eseri getirir. Bihruz, kendi hikâyesiyle benzerlikler bulduğu bu kitabı, sabaha kadar bir çırpıda okur. Çünkü romanda sevgili Manon'un ölümü ve âşıkların ayrı ayrı çektiği çileler hikâye edilmiştir.

Bihruz, bir Ramazan günü Direklerarası'nda Periveş Hanım'ı görür, ancak onu kız kardeşi zannederek kendisinden Periveş'in mezarını öğrenmek ister. İşte bu karşılaşma, hayalin hakikatle sona ermesine neden olur. Periveş'in ölmediğini yine Periveş'in kendisinden öğrenen Bihruz, bu duruma sevinmek yerine Periveş'i ilk kez içinde gördüğü landonun yokluğunun nedenini sorar. Aldığı "kiralık" cevabına karşılık sadece "vah" der. Geride ise romantik edebiyatla değişen ve dönüşen Bihruz'la alay eden yazarın alayını temsilen Periveş'in gülüşü kalır. Romanda her şey sahte, geçici ya da taklit olması dolayısıyla dikkat çeker. Romanın sonunda ise bütün aldatmacalar, hayaller yerini "kalıcı" hakikatlere bırakır. Yazar, Bihruz'un yaşadığı sersemliği ve şaşkınlığı şöyle tasvir eder:

Bihruz Bey bir müddetten beri sermestane ve meşgufane temaşa-ger-i nükuş ve elvani, müstağrak-ı ezvak-ı ahzanı bulunduğu baharistan-ı âlem-i bâlâ-yı hayalden bir zemin-i huşk-ı hakikate def'aten sukut etti. Bir dakika evvele kadar nazargâhını ihata eden hazin seherler, mülevven gurublar mükevkeb semalar, şükufezar çimenler arasında bir anda dağılıp mahvoluverdi! Bir dakika evvele kadar etrafında velvele-engiz olan nagamat-ı dil-şikâr-ı tuyur bir derin sükût ve sükûna tahavvül ediverdi! Bir dakika evvele kadar nefes nefes ruhunu ta'tir eyleyen

nefahat-ı sevda-feza-yı bahar bir anda geçip bitiverdi! Hâsılı bir dakika evvele kadar ruh ve fikrini nalân ve giryan ve perişan eden hazin hatıralar, tatlı heyecanlar bir anda na-bud ve na-peyda oldu! Bu an içinde gönlünü hayret ve nefret ve hasretin hepsine benzer, fakat hiçbirini değil, na-kabil-i tahlil ve tarif bir hiss-i garip istilâ etti. Bu hiss-i garip içinde hayatından telh ü şirin hiçbir zevk alamaz oldu. Varlığını bilemiyordu. Nerede olduğunu, ne yaptığını, ne yapacağını düşünmeye muktedir olamayarak vücudunu hareket ettiriyordu. Gayr-ı iradi bir surette takip etmekte olduğu şekl-i na-pesend-i hakikata bir aralık nazarı münatif olmakla ruhunda bir büyük hiss-i nefret duydu. Fakat kırmızı şemsiyeden uzaklaşmaya kudreti taallük etmiyordu (Ekrem, 2013: 231-2).

Bihruz böylece kurduğu hayallerin alt üst olmasından dolayı büyük bir yıkıma uğrar. Hayallere kapılan Bihruz'un gerçeklerle karşılaştığında büyük hayal kırıklığı yaşamaması yazarın romanda dikkat çekmek istediği olumsuz sonuçlardır.

Berna Moran, *Araba Sevdası*'na dâir eleştirisinde şöyle der:

Yazar yalnız Bihruz'un züppeliği ile alay etmiyor, onun özendiği bir aşk çeşidi ile alay ediyor daha çok. Ama bu, Batıya özenmenin başka bir şeklidir. Zira bu aşkın kaynağı da romantik Fransız edebiyatıdır ve Bihruz işte bu Fransız romanlarının kahramanlarına hayrandır; onlara özenmektedir (Moran, t.y.: 58).

Yine Moran'a göre "Yazar belli bir tür aşk edebiyatının parodisini yapmış, bir taşla iki kuş vurmuş"tur (Moran, t.y.: 59).

Madam Bovary

1856-1857 yılları arasında yayımlanan *Madam Bovary*, Batı edebiyatının ilk realist romanı olarak kabul edilir. Bu eserine kadar romantizmi benimseyen Fransız yazar Gustave Flaubert, *Madam Bovary* ile birlikte realist ve natüralist sayılabilecek bir roman ortaya koyar. Romanın konusunu gerçek hayattan alan yazar, bundan sonraki eserlerinde realizmi benimser.

Flaubert, *Madam Bovary*'de romantik kitaplarla beslenen bir genç kızın bütün hayatının alt üst olmasını konu edinir. Yazar, romantik edebiyatın eleştirisini roman kişisi Emma'nın okuduğu kitaplar, kurduğu hayaller ve uğradığı hayal kırıklıkları açısından değerlendirir. Bu nedenle romandaki romantik edebiyatın eleştirisini üç başlık altında değerlendireceğiz:

1)Emma'nın Okuduğu Romantik Eserler ve Hayalleri

Beurtaux Çiftliği'nde babasıyla birlikte yaşayan Emma, romantik kitaplarla beslenmiş bir genç kızdır. Romantik kitaplardan gelen hayaller Emma'nın hayatını ölümüne kadar etkiler.

Emma, romantik eserlerle Rahibeler Okulu'nda tanışır:

Paul et Virginie'yi okumuş; kamışlardan yapılmış kulübe, zenci Dingo, köpek Fidele, hele sizin için gidip çan kulelerinden daha yüksek ağaçlardan kırmızı yemişler toplayan veya size bir kuş yuvası getirmek için kumda yalınayak koşan bir küçük erkek kardeşin tatlı sevgisi, onu hülyalara daldırması (Flaubert, 2013: 35).

Okulun ilk günlerinde din derslerinden dinî âyinlerden, günah çıkarmadan, nefis terbiyesinden zevk alır. Küçük yaşından itibaren hissî bir kız olduğundan daha çok heyecanlar ve ihtiraslar ilgisini çeker. Bu nedenle kalbini coşturmayacak şeyden hemen vazgeçmeyi huy edinmiştir. Okulun çamaşırhanesinde çalışan ve kibar bir aileden gelen ihtiyar kız, okulun öğrencilerine, kendi okuduğu romanları verir. Bu kitaplar daha çok aşk ve sevgiden, maceralardan, heyecan yaratan olaylardan bahsettiği için genç kızların çok ilgisini çeker ve okulda gizlice elden ele dolaşır: “İşte böylece, daha on beşinde, Emma'nın ellerine, kiralık romanların, yağlı tozu sürüldü, daha sonra Walter Scott'u okudu, tarihi vakalara merak saldı, rüyalarını hülyalarını artık hep burçlar, silah odaları şato şato dolaşan saz şairleri doldurdu” (Flaubert, 2013: 37).

Emma, arkadaşlarının kitaplarını gece yatakhane de gizlice okuyarak hayallere dalmaktan zevk alır. Böylece romantik hisler ve aşırı duygulanmalar, Emma'da hâkim olmaya başlar. Örneğin annesinin ölümünden sonra günlerce ağlar ve kederli düşüncelerle dolu bir mektup yazarak bir gün kendisinin de annesinin mezarına gömülmek istediğini belirtir. Onu yönlendiren şairlerden biri de romantik şair Lamartine'dir: “Kendisini Lamartine'in şiirlerindeki dolambaçlı hislere bıraktı, gölgelerde çalınan harpları, bütün can veren kuğuların şarkılarını, bütün yaprakların dökülmesini, göğe çıkan bakireleri ve vadilerde insanlara uzun uzun sözler söyleyen Lemyezel'in sesini dinledi” (Flaubert, 2013: 39). Emma, aşırı duygularla insanı daha çok ağlatan şairleri, korku veren, heyecanlı hikâyeleri tercih eder. Bu eserler ilerde Emma'nın inişli çıkışlı duygular yaşamasına neden olacaktır. Roman boyunca zıt kişilik özellikleri içinde göreceğimiz Emma'nın yanlış seçimlerinin nedeni, arzu ve duygularına göre hareket etmesi, bu uğurda ne ailesini ne de çevresini düşünmesidir. Hislerinin ve hayallerinin peşinden koşan Emma, felaketten felakete sürüklenir. Romantik eserlerin kahramanları melankolik kişilik özellikleri ve aşırı hassasiyetleri dolayısıyla olayları sürekli zıtlık içinde görürler. Rahibeler Okulu'nda bir süre dinî ihtirasların peşinden koşan Emma da kısa zaman sonra dinden ve dinin anlaşılmasından

inanılan hakikatlerinden sıkılarak kendini aşk hayallerine bırakır. Böylece Emma'nın hayatında ölümüne kadar devam edecek olan din ve aşk kutuplaşması başlar.

Emma'nın Charles ile evlenme isteğinin nedeni, hayallerini ve ihtiraslarını gerçekleştirme imkânı bulduğuna inanmasıdır. Balayı için hayatının en güzel günü olmasını umarken onu sıradan bir hayat gibi görür. Oysa Emma, “onun bütün tadını çıkarmak için, hiç şüphesiz, adları kulağa bir şarkı gibi gelen memleketlere, düğünden sonraki günlerin en hoş tembellikler içinde geçtiği yerlere gitmek lazımdı!” diye düşünür.

Buralara dair, “Posta arabalarında, mavi ipek perdeler arkasında, dik yollar ağır ağır çıkılır; arabacının, dağda keçilerin çanlarına, çağlayanın derinden gelen sesine karışan şarkısı dinlenir. Güneş batarken koylar kenarında limon ağaçlarının rayihası koklanır; sonra akşam, villaların taraçalarında, kadın erkek baş başa, birinin parmakları ötekinin parmaklarına dolaşmış, yıldızlara bakarak, gelecek günler için hülyalar kurulur!” (Flaubert, 2013:41) şeklinde hayaller kurar.

Emma, elindekilerle yetinmeden romanlarda okuduğu hayatları arzuladığı için mutsuzdur, bu nedenle ona bu imkânları sunamayan kocasından gün geçtikçe uzaklaşır ve şaşır.

Emma'nın evliliğinde dönüm noktası sayılabilecek bir gelişme de Vaubyessard'a Marki d'Andervillers'lere davet olunmalarıdır. Buradaki gösterişli ve hayallerine uygun olan hayatı aylarca unutamaz. Kendi hayatıyla şato hayatı arasındaki uçurum onu huzursuz ve mutsuz eder. Emma, ulaşamadığı hayalleriyle mutsuz ve hasta olan bir kadındır. Bu dönemde, Vikont tarafından yeniden çağrılmayı hayal eder. Hayallerini gerçekleştirmek için hazırlıklara girer. Örneğin, Paris'te yaşamak istediği için bir Paris planı alır, üzerinde çalışır, ezberler, Kadınlara mahsus Corbeille gazetesi ile Sylphe des Salons'a abone olur. Piyesler, müsamereler, balolar, mağazalar hakkında bu şekilde bilgi sahibi olur. Romantik eserlerle hayallerini genişletir. Elinden bırakmadığı kitaplarını sofrada da okumayı sürdürür:

Eugene Sue'nün romanlarından salonların nasıl döşendiğini öğrendi. Balzac'ın, George Sand 'ın eserlerini okuyup şahsi arzularını; heveslerini hiç olmazsa hayalen tatmine çalıştı. Kitabını sofrada bile elinden bırakmaz, Charles konuşarak yemek yerken, Emma bir romanın sayfalarını çevirirdi. Her okuduğunda Vikont'u hatırlatan bir şey bulur, romanlardaki şahısları bir yönden ona benzetirdi. Fakat merkezini Vikont'un oluşturduğu daire gitgide genişledi ve taşıdığı hale, onun çehresinden ayrılıp daha uzaklara yayıldı, kadının birçok başka hülyalarına ışık verdi (Flaubert, 2013: 59).

Emma, kendi hayallerini kocasının gerçekleştirmeyeceğini anladıktan sonra, kendisini hayallerine kavuşturacak yeni fırsatları gözlemeye koyulur. Ancak Emma, bir hayalini gerçekleştirdikten sonra yeni hayallere yöneldiğinden uzun süre tatmin olamaz. Gözü hep daha mutlu kadınlardadır: “Bunlar elbette insana benim hiç bilmediğim çılgınca zevkler tattırır!” (Flaubert, 2013: 69) diye düşünür. Bu düşünceler kendisinde giderek artan bir sinir hastalığına sebep olur. Yazar, romantik eserlerin kişilerde hayal ve hakikat çatışması yarattığını, gerçekleşmeyen hayallerin sinir hastalıkları ya da kişilik bozukluklarına sebep olabileceğini göstermeye çalışır.

Emma, her hayal kırıklığı sonrası büyük buhranlar yaşar. Anne Madam Bovary, gelininin hastalıklarının sebebini okuduğu kötü romanlara bağlar. Anne, dinî duygu ve hassasiyetleri önemser, bu nedenle gelininin okuduğu eserleri din aleyhindeki sözlerinden dolayı şöyle eleştirir: “Din aleyhinde, papazlar aleyhinde Voltaire’den alınmış sözlerle dolu. Sana söyleyeyim, oğlum, bunun sonu hayır değildir; bir insanda din iman olmasa namus da kalmaz” (Flaubert, 2013: 134). Annesinin etkisiyle Charles, eşinin roman okumasını engellemeye karar verir, ancak pasif bir koca olduğundan başarılı olamaz. Emma, kendisini mutlu edemeyen kocasından kitaplarına sığınmayı tercih eder.

2) Emma’nın Aşk Hayatı ve Hayal Kırıklıkları

Emma aşta ve hayallerinde ilk aldanişını Tostes kasabası doktoru Charles ile evliliğinde yaşar. Emma, kocasını son derece beceriksiz ve bilgisiz görmekten dolayı büyük hayal kırıklığına uğrar. Kocasına âşık olmak için mehtaplı gecelerde ezberindeki bütün şiirleri okur, hüzünlü ağır şarkılar söyler, tüm bu hislenmelerin Charles’ta bir hareket, bir etki meydana getirmedeğini görünce onda ihtiras denen şeyin olmadığı hükmüne varır. Tabiat gezintilerine çıkar. Bundan sonra hep elde edemediği hayallerini, başka tür bir evliliği ve kocayı düşünmekle vakit geçirir. Emma, bütün ihtirasları yaşamak ve tatmin olmak için dünyaya gelmiş gibidir: “Emma, bahtiyarlık, ihtiras, kendinden geçme gibi sözlerin, kitaplarda okuyup pek güzel bulduğu bu kelimelerin hayatta acaba neyin, hangi halin adı olduğunu düşünüp duruyordu” (Flaubert, 2013: 35). Emma’nın duygu ve ihtiraslarını hayatının amacı haline getirmesi, romantiklerin sanat anlayışını yansıtır. Romantizmde amaç, “insanın duygu ve ihtirasları; insanın duygu tecrübesidir” (Çetişli, 1999: 61).

Yonville-l’Abbaye denilen büyücek köyde Emma, kendi gibi arayışta olan edebiyat ve müzik tutkunu noter kâtibi Leon ile tanışır. Bundan sonra yeni hayallerini gerçekleştirecek kişi olarak Leon’u görür. Ancak ilk tanışmada aralarındaki aşk açığa çıkmadan iç dünyalarında yaşanır. Kocasıyla Leon’u karşılaştıran Emma, namuslu kadın rolü oynamaktan, acı çekmekten ve Leon’la ilgili hayaller kurmaktan zevk alır:

Emma yatağına uzanmış, ateşin parlak ışığına bakıyor ve Leon’un bir eliyle uslu uslu bir buz parçası emen Athalie ’yi tutarak, bir eliyle de ince bastonunu yere bastırıp eğmesini görür gibi oluyordu. Onu pek cana yakın buluyor, bunu düşünmekten kendini alamıyordu; Leon’un başka

günlerdeki başka hallerini, tavırlarını, söylediği sözleri, sesinin ahengini, hâsılı her şeyi göz önüne getiriyor, öpecekmiş gibi dudaklarını uzatarak tekrar ediyordu. “Çok cana yakın”, “Çok cana yakın” diyordu” (Flaubert, 2013: 107).

Kimi zaman Leon’la uzaklara kaçma hayali kurar, ancak gerçekleşmeyeceğini bildiği için buhranlar geçirir. Neticede Leon’un Paris’e gitmesiyle aşkları yaşanmadan yarıda kalır.

Emma, hayallerini gerçekleştirebilmek için, bu kez bir çiftlik sahibi olan Mösyö Rodolphe Boulanger ile yasak aşka kapılır. Kocasının kendisinin mutsuzluğuna sebep olmasından dolayı bu aldatmayı hak ettiğine inanır ve bu günahından zevk alır. Rodolphe ile Emma’nın ilişkileri tarım şenlikleri sırasında çıktıkları bir gezintide başlar. Rodolphe’un ilân-ı aşkı, Emma’nın romanlardan okuduğu aşk sahnelerine uygun sözlerle gerçekleşir ve Emma, hayatında ilk kez bu sözleri duyduğu için kolayca Rodolphe’un tuzağına düşer. Ancak bu sırada ikilinin aşk sözlerinin arasına tarım şenliklerine ait konuşmalar girer. Bu şekilde yazar, romantik eserlere ait aşk sözlerinin parodisini yapar. Emma, kendi kendine; “Bir âşığım var, bir âşığım var!” diyerek yaşadığı zevki hayatının amacı haline getirir (Flaubert, 2013: 176). Nihayet aşk romanlarının kahramanı olacağını düşünmek hazzı düşkünlüğünü artırır ve onu heyecanlandırır:

Demek o aşk sevincine, ümidini kesmiş olduğu o saadet hummasına nihayet kavuşacaktı. Her şeyin ihtiras, coşkuluk, sayıklama olduğu harikulâde bir âlemin içine dalyordu; mavimtrak bir genişlik kendisini sarıyor, duygunun zirveleri, düşüncesinin ışığı altında kıvılcımlanıyor, günlük hayat bu yüceliklerin aralığından, ancak uzakta, aşağılarda, karanlıklar içinden görünüyordu. (...) Aklına okuduğu kitapların kahramanı olan kadınlar geldi. Kocalarını aldatmış bu kadınların lirik alayı, hafızasında kendisini büyüleyen sırdaş sesiyle şarkı söylemeye başladı. Bizzat kendisi de, hayalinde canlanan bu âlemin gerçek bir parçası oluyor, kendini, o kadar imrenmiş olduğu bu tip sevdalı kadınlardan biri yerine koyarak gençliğinin o uzun hülyasını gerçeğe çeviriyordu. Bir yandan da intikam almanın zevkini duyuyordu. Çektiği ıstırap kâfi değil miydi? Ama şimdi zafer onundu; o kadar zaman içinde tuttuğu aşk duygusu sevinçle fıkır fıkır, bütün bütüne gönlünden fıskırıyordu. Vicdan azabı, endişe ve telaş duymaksızın bunun tadını çıkarıyordu (Flaubert, 2013: 176).

Emma, yaşadığı bütün yasak ilişkilerde sadece aşka ve hazzı yoğunlaşmış, evli bir kadın olmasına rağmen hiçbirinden dâimî bir rahatsızlık ve pişmanlık duymamıştır.

Romantik eserlerde görülen sevgililerin birbirlerine mektup yazma alışkanlığı romanda parodiye uğrar. Emma ile Rodolphe birbirlerine yemin ederler ve her gün mektup yazarlar. Rodolphe'unkiler Emma'ya hep kısa gelir. Çünkü Rodolphe, bu mektupları Emma gibi farklı bir kadınla aşk yaşadığı için bir süre devam ettirir, duygularında samimi değildir. Onunki sadece bir süre sonra bitecek bir hevestir. Emma, bu aşk ile romantik eserleri taklit eder. Rodolphe'la aralarında minyatür resimler, saçlardan kesilen perçemler alınıp verilir. Rodolphe bu hızlı ilişkiden ve âşık rolünden, nihayet sıkılır ve Emma ile ilişkileri monoton bir hale girer.

Emma, yasak aşkın heyecanını yitirmesi ile ikinci kez hayal kırıklığına uğrar. Kocasını yeniden sevmeye çalışsa da onda sevilecek bir özellik bulamaz. Kocasının meşhur olmak için çevresinin zoruyla giriştiği küt ayak ameliyatından başarısız olmasıyla Emma, yeniden hayal kırıklığına uğrar ve kocasına sevgisini tamamen kaybeder.

Emma, hayatındaki bu üçüncü hayal kırıklığı ile Rodolphe'la birlikte kaçma planları yapar. Parasını savurmaya devam ettiği için borçları artar. Kayınvalidesi, gelini Emma'nın pervasızca erkeklerle görüşmesini okuduğu romanlara bağlar. Kayınvalide realist ve kararlı bir kişiliğe sahiptir. Bu yönüyle Emma'nın zıddıdır. Dolayısıyla gelininin tabiatını etkileyen romanlara düşmandır. J.-J. Rousseau da *Yeni Héloïse* adlı romanının giriş bölümünde “ıffetli hiçbir kız roman okumaz” (Rousseau, 1943: II) der. Romantizmin yaygın olduğu dönemde Avrupa'da ve Türk toplumunda genç kızların bu tür romanları okuması yasaklanır, hoş karşılanmaz. Emma'nın okulunda da bu romanların gizlice okunduğunu yukarıda ifade etmiştik. Rodolphe, Emma ile kaçacakları günden bir gün önce Emma ve kızının ömür boyu sorumluluğunu alamayacağını düşünerek mektup yazar. Rodolphe'un yazdığı bu mektup içeriği ve yazılış tekniği dolayısıyla romantik mektupların eleştirisidir. Rodolphe, ağladığını göstermek için mektuba gözyaşı yerine su damlatır. Rodolphe, romantik eserlerdeki âşık tipinin parodisi için vardır. Çünkü o, romantik âşıklığı sadece kısa süreliğine taklit eder. Kimseye uzun süre bağlı kalmaz. Onda hislenme, gözyaşı, anılara sadakatten eser yoktur. Eski sevgililerinden biriktirdiği hatıralara karşı duygusuzdur. Yazar, bu hatıralar için yerinde olarak “karnaval yeri” benzetmesini kullanır. Ortaçağ halk kültürüne ait “karnaval”larda her şey parodi haline getirilir ve groteskleştirilir. Rodolphe bu hatıralar için “bir sürü maskaralık” diyerek hepsini alçaltır ve değersizleştirir (Flaubert, 2013: 220). Rodolphe'un Emma'ya yazdığı bu mektup, samimiyetten uzak alaycı ve sahte ifadeler içerir.

Emma, Rodolphe'un ihanetiyle dördüncü kez hayal kırıklığına uğrar ve uzun sürecek bir hastalığa tutulur. Bir seneye yakın nekahet döneminden sonra Emma, tekrar değişik ruh hallerine bürünür. Romantizmde sanatçının kendi “melankolik ve kötümser ruh halı”ni eserlerine yansıtması çok yaygın bir özelliktir. Bu ruh halı romantik eserlerde hayalî mekânlara ya da tabiata “kaçış” temasını doğurur. Bu kaçış isteği kimi zaman “intihar” olarak görülür. Dünya edebiyatında birçok romantik

sanatçının kendi hayatlarında ve eserlerinde intihar temasını kullanmasının nedeni budur (Çetişli, 1999: 64). Emma, psikolojisine iyi gelir maksadıyla kocasıyla gittiği Rouen Tiyatrosu'nda izlediği opera ile Walter Scott gibi romantik eserleri ve henüz taze olan aşk macerasını hatırlar: “Bütün sarhoşlukları, bütün hafakanları biliyordu, zaten az kalsın ölümü bunlar yüzünden olacaktı” (Flaubert, 2013: 244). Emma, operada sevgili rolünden etkilenerek onun gibi sevgilisine ayak diremediğine pişman olur. Emma, görüldüğü üzere hâlâ elinden kaçırdığı sevgilisini ve ihtiraslarını düşünmektedir. İhtiraslarının yarım kalması yaşadığı buhranı arttırmıştır. Bu opera vesilesiyle elinden kaçırdığı sevgililerin yerine operadaki tenoru sevgili olarak arzulayan Emma, bu tür romantik eserlerle kendine yeni hayaller edinir. Eserin türü önemli değildir; çeşitli aşk hikâyeleri ve ihtiraslar barındıran her eser, Emma'yı hayal dünyasına sevk etmek için yeterlidir.

Tiyatroda Leon'la karşılaşan Emma, Leon'la yarım kalan aşklarını yaşamaya karar verir. Leon'la buluşabilmek amacıyla hafta sonları için Rouen'de piyano dersleri bahane eder. Leon, ilk tanışmada tecrübesizliğinden yaklaşmadığı Emma'yı büyük bir hırsıyla sahiplenir. Onu, okuduğu bütün romanların, şiirlerin kahramanı olarak görür:

Bütün romanların seven kadını, bütün dramların kahramanı, bütün şiir kitaplarının belirsiz sevgilisi o idi. Leon, Hamamda Odalık'ın kehribar rengini onun omuzlarında buluyor, eski şato sahibelerinin uzun korsajını onda görüyordu. Emma, Barcelona'nın Solgun Kadını'na da benziyordu; fakat her şeyden önce o Melek'ti (Flaubert, 2013: 290).

Emma, romantik eserlerdeki aşk hayallerini ikinci sevgilisi Leon ile gerçekleştirmeyi arzulamaktadır. Örneğin, Leon'dan kendisi için bir aşk şiiri yazmasını ister. Leon'un istenilen şiiri yazma tekniği ise parodi yoluyla itibarsızlaştırılır. Leon şiire başlar, ancak ikinci mısraın kafiyesini uyduramayınca bir kitaptan bir sone kopya eder. Emma, ise hayal dünyasında yaşadığı için bu sahtekârlığın farkına varmadan bir hayalini daha gerçekleştirdiği için mutlu olur.

Emma, âşığına mektuplarını yazarken romantik aşk hikâyelerini taklit eder: “Okuduğu kitaplara göre hayal etmeye çalıştığı o anlatılmaz aşk duygularına şimdi ne kadar hasret çekiyordu” (Flaubert, 2013: 311). Emma, aşk ve ihtiras hayallerini doludizgin yaşadığı halde bir süre sonra tatminsizlikten mutsuz olmayı alışkanlık haline getirir. O, her zaman yaşadıklarının daha fazlasını ve farklı olanını ister. Ancak böyle bir hayat mümkün olmadığından her heyecanın sonu yeni bir arayış ve mutsuzlukla sonuçlanır. Yine de bitmeyen coşkunluk ve duygusallık arayışından vazgeçemez. Emma, sabahlara kadar, içinde kanlı sahneler, azgın şehvet betimleri bulunan acayip kitaplar okur, okuduklarından korku ve ürküntü duymasına rağmen hepsini yaşamak ister.

Emma'nın tükenmeyen ihtirasları ve hayalleri Leon'u ürkütmeye başlar. Ayrıca Emma, pervasızlığı ile Leon'un kendi geleceğine ve itibarına da zarar vermektedir. Bunların üstüne Emma'nın bitmeyen arayışları ikili arasında kısa sürede bıkkınlık meydana getirir. Yine de ilahî bir emir gibi romantik âşıkların birbirine mektup yazma geleneğini sürdürürler. Emma, mektuplara ulaşamadığı hayallerini kaydetmektedir:

Kafasında başka bir adam, en ateşli hatıralar, okuduğu en güzel şeyler ve en kuvvetli arzularının yarattığı bir hayalet belirliyordu; sonunda bu hayalet o kadar gerçek, o kadar ele avuca sığar bir hale geliyordu ki, Emma hayranlıkla sarsılıyor; niteliklerinin bolluğu altında kaybolarak bir tanrıya döndüğü için, yine de onu bütün açıklığıyla canlandıramıyordu. O hayalet, ay ışığında ve çiçeklerin güzel kokusu altında, balkonlarda ipek merdivenlerin sallandığı mavimtrak bir ülkede oturuyordu (Flaubert, 2013: 319).

Emma, Leon'dan ayrılarak beşinci hayal kırıklığını yaşar. Ancak artan borçlarına çare bulmak için onu bu hale koyanlardan sırasıyla yardım ister. Emma, önce tüccara, sonra Leon'a, notere ve Rodolphe'a gider, hiçbirinden borç alamayınca altıncı hayal kırıklığını yaşar. Arsenik içerek her şeyden kurtulmayı seçer. Emma, ölüm ânında hayallerinin, arzularının ona sadece zarar verdiğini anlar:

Emma, bütün ihanetlerle, alçaklıklarla kendisine azap veren sayısız arzularla artık alâkası kalmadığını düşünüyordu. Şimdi artık kimseden nefret etmiyordu; bir alacakaranlık karışıklığı zihnine çökmüştü, dünyanın bütün gürültülerinden ancak şu zavallı kalbin, uzaklaşan bir senfoninin son yankısı gibi tatlı ve belirsiz, kesik kesik şikâyetini işitebiliyordu (Flaubert, 2013: 350).

Emma, ölmeden önce evlerine yakın bir sokaktan geçen ve Rouen'e gidip gelirken yollarda gördüğü kör dilencinin sesini duyar, "kör" diye çılgık atarak son nefesini verir. Son ânında, hayallere kapılarak, asıl körün kendisi olduğunu, kendisini gerçekten seven tek erkeğin kocası Charles olduğunu görmediğini anlayarak büyük üzüntüye ve hayal kırıklığına uğrar. Bu onun yedinci ve en büyük son hayal kırıklığıdır.

Charles, çok sevdiği karısını kaybettikten sonra kızı Berthe ve borçlarıyla baş başa kalır, eski kişiliğinden uzaklaşarak evine kapanır. Bir gün çatı katında Rodolphe'un mektubunu, Emma'nın çekmecesinde ise Leon'un mektuplarını bulur. Aldatıldığını öğrenmesine rağmen Rodolphe'a onu affettiğini söyleyerek romantik bir bakış açısıyla her şeyi alınyazısına yükler. Eve geldikten sonra oturduğu kamelyada ölür. Karısının kendisini aldattığını, hiçbir zaman sevmediğini öğrenmek kalbine ağır gelmiştir. Karısını çok seven, ancak gözleri "kör" bir kocanın aldanmanın acısını kaldıramaması, romantik eserlere uygun bir son olarak kabul edilebilir.

3)Romanda Realizm ve Pozitivizm

XIX. yüzyılda Avrupa'daki "ekonomik gelişmeler materyalist düşünce ve dünya görüşünün yaygınlaşmasına imkân vermiş ve körüklemiştir" (Çetişli, 1999: 70). Bilim alanındaki gelişmeler ise "objektiflik ve bilimselliğin her şeyin tek ölçüsü haline gelmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim pozitivizm, böyle bir zeminde vücut bulmuştur" (Çetişli, 1999: 70).

Yazar realizmi, natüralizmi ve bu edebî akımların kaynağı olan pozitivizmi savunduğu için romanda dinî duyguları itibarsızlaştırır. Çünkü pozitivizm, din ve metafiziği reddeder. Sadece bilimin ortaya koyduğu sonuçları kabul eder.

Emma'nın dinden uzaklığı, pozitivizmin esere yansımalarıdır. Emma'nın Rahibeler Okulu'nda eğitim gören bir genç kızken dinî duygulara meyil göstermesi, bir süre sonra dinin anlaşılardan inanılacak hakikatlerine isyan etmesi ve okuldan alınması, pozitivizm ve natüralizm anlayışlarını destekler. Romanda Emma'nın hayallere kapılmasına neden olan romantik eserler eleştirilirken öte yandan da yazarın realizm, natüralizm ve pozitivizm taraflarında durduğunu sezdirenen tartışma ve ifadeler yer verilir.

Romantizmde dinî duygular ve metafizik sık kullanılan temalardandır. Romantik bir kişiliğe sahip olan Emma'nın hayatında dinî duygular, bu nedenle hep inişli çıkışlıdır. Aşk hayatında hayal kırıklığına uğradığında, ihtiraslarının tatminini dinde arar. Romanda Emma'nın karşısına çıkan din adamlarının duyarsız ve insan ruhundan habersiz olması, realist ve natüralist tutumun romantik eserlerdeki "din" anlayışına yönelik eleştirisi olarak kabul edilebilir.

Emma, Leon'u sevdiği ama hayallerini gerçekleştirmediği dönemde Kiliseye devam eder. "Ruhunu eğebileceği, bütün hayatı silip unutturacak herhangi bir ibadete hazır" (Flaubert, 2013: 116). Emma, Rodolphe tarafından terk edildiğinde uzun süre hasta yatar. Bir süre sonra dinî yaşayışa yeniden ilgi duyar:

Gururdan yorulmuş ruhu, nihayet Hıristiyanlığın alçakgönüllülüğü içinde dinleniyor ve Emma, zayıf olmanın tadını çıkara çıkara, iradesinin kendisinde ilahî bağışlamanın sızmasına geniş bir gedik açacak olan parçalanışını seyrediyordu. Günah çıkarır. Mistik olaylar içinde yaşamaktan zevk alır. Demek saadet yerine çok daha büyük mutluluklar, diğer aşkların üstünde bir başka aşk vardı ve bunlar, aralıksız ve sonsuz, ebediyete kadar artıyordu. Bir azize olmak istiyordu. Tespihler satın aldı, muskalar taşıdı, odasında yatağının başı ucunda her akşam öpmek için, çerçevesi zümrütlü bir mukaddes emanet bulunmasını arzu etti (Flaubert, 2013: 233).

Emma'nın hayatında bu dinî meyiller ve arzular kısa sürecek bir ihtiras değerindedir. Romanda duyarsız ve cahil papazlardan sonra eleştirilen diğer bir konu da dinî kitaplardır. Emma'ya Papaz tarafından gönderilen dinî kitaplar, derinliği olmayan ticaret kaygısıyla basılmış küçük kitaplar olmasına rağmen büyük bir ruhî boşluk içindeki Emma tarafından ciddiyetle okunur. Ancak umduğunu bu kitaplarda da bulamayarak yavaş yavaş dinî duygulardan uzaklaşır:

Dinin emir ve tembihlerine içerledi. Tanımadığı insanları yerden yere çalan polemik yazılarının hoyratlığı hiç hoşuna gitmedi. Dinden ilham almış hikâyelerin öylesine hayatı bilmeyen insanlar tarafından yazıldığını gördü ki bütün bu haller, kendisini delillerini aradığı gerçeklerden yavaş yavaş uzaklaştırdı. Ama yine de sebat etti, okuduğu kitap elinden düştüğü zaman, içine esir bir ruhun tasavvur edebileceği en ince bir Katolik hüznünün dolduğunu hissediyordu (Flaubert, 2013: 234).

Emma, tövbe ederek imana kavuşmak için dua eder, kiliseye düzenli gider ve hayır işleri yapar. Tüm bunlara rağmen beklediği dinî heyecanı ve duygulanmaları yaşayamaz:

Gökyüzünden hiçbir haz inmiyor ve Emma, muazzam bir aldatmacanın belli belirsiz duygusu içinde, elleri ayakları yorulmuş, yerinden doğruluyordu. Bu araştırma ona kalırsa fazladan bir meziyeti ve softuluğunun gururu içinde, kendini, şan ve şereflerini La Valliere'in bir portresinde tahayyül ettiği zaman, uzun elbiselerinin işlemeli kuyruklarını ihtişamla sürüyerek, hayatın yaraladığı bir kalbin bütün gözyaşlarını İsa'nın ayakları dibine akıtmak üzere yalnızlığa çekilen o büyük eski zaman hanımlarına benzetiyordu (Flaubert, 2013: 235).

Romanda romantizmin karşısında güçlü olan pozitivizmdir. Kasabanın eczacısı Mösyö Homais, pozitivizmin temsilcisidir. Bu nedenle de bâtil inanışlara, kilise ve papazlara, kutsal emanetlere gelenek ve göreneklere v.s karşıdır.

Pozitivizme göre, insan zihni, tabiat ve eşyanın mahiyetini kavrayamaz. İnsan zihninin kavrama imkânı, varlığı deneye ispatlayabilenlerle sınırlıdır. Bu noktada pozitif; ölçülebilir, tartılabilir, deneye sokulabilir ve faydalı olan şeydir. Deneye ispatlanamayan her türlü bilgi, teolojik veya metafiziktir ki, hayal mahsulünden başka bir şey değildir. Felsefenin görevi, pozitif bilimlerin üstünde bir gerçeklik aramak değil, söz konusu bilimlerin sonuçlarını sentez etmek ve sistemleştirmektir. Bu sebeple pozitivist felsefe, hiçbir dine ve bu dinlerin getirdiği bilgi ve inançlara katılmaz ve onları reddeder. Bunun yerine kendi dinini kurar (Çetişli, 1999: 72).

Eczacı'nın okuduğu kitaplar arasında romantik ve realist eserler vardır. Voltaire, Rousseau, Delille, Walter Scott, L'echo des Feulletons gibi yazarları okumayı tercih eden Eczacı Homais, felsefî inançlar ile sanat alanındaki görüşlerini birbirinden ayırarak edebiyat eserlerini fikrî ve edebî nitelikleriyle değerlendirir.

Romantik eserlerde önemli bir yer kaplayan dinî duygular ve yaşantı romanda itibarsızlaştırılır. Bovary Baba, dinî inançları olmayan biridir ve torunun başından aşağı şarap dökerek vaftiz eder.

Romanda realist ve romantik edebiyatın karşılaştırması Eczacı Homais ve Papaz'ın konuşmalarıyla verilir: Eczacı, Voltaire'in trajedilerinde yer alan felsefi fikirlerin tiyatroyu halk için yararlı hale getirmesi yönüyle sever. Homais, "nasıl kötü eczane varsa, kötü edebiyat da var; fakat güzel sanatların en önemlisini topyekûn mahkûm etmeye kalkışmak, bana Galilei'yi hapsedtikleri o aşağılık devre layık bir ahmaklık, eskimiş bir düşünce gibi gelir" (Flaubert, 2013: 238-9) der.

Homais, bir pozitivist olarak ölümü bir hiçlik olarak görür ve cesedini bilime hizmet anlayışıyla hastanelere bağışlamak ister. Romanda, romantik edebiyatın ve aşırı duygulanmaların itibarsızlaştırılması nedeniyle gözyaşı da groteskleştirir. Örneğin, Justin, Emma'nın mezarı başında ağladığında bu durumun okuyucuyu duygusal bakımdan etkilemesine izin verilmeksizin bahçe sahibi Lestiboudois tarafından patateslerini çalan kişi olarak gösterilir ve itibarsızlaştırılır.

Sonuç

Madam Bovary ve *Araba Sevdası* romanlarında başkişiler, okudukları ortak romantik eserlerden etkilenerek hayal dünyalarında yaşarlar, realite ile uyuşamadıkları için ellerindeki her şeyi yitirirler. İki romanın başkişisi de kendi aşk maceralarını önce hayal eder, sonra romantik eserlere göre taklit ederler. İkisi de hayat karşısında sağlam duramaz. Emma, ihtiraslarını tatmin yolunda aldandığını fark ettiğinde intihar eder. Bihruz, araba sevdasından uzaklaşarak romantik âşıklık sevdasına yönelir, ancak roman sonunda hayalî âşıklığı ve çok sevdiği arabasını kaybeder. İki romanda da romantik eserler, okuyucuların zihnini hayal ve fantezi ile doldurmaları sebebiyle eleştirilirler.

Madam Bovary'de romantizmin karşısında realizm ve pozitivism, Eczacı Homais ile temsil edilir. Homais, romanın sonunda ailesinin refahını ve mutluluğunu arttırdığı için zafer sahibidir. Flaubert, romantizmi insanları felaketlere sürükleyen bir düşünce olarak yansıtırken realizmi; hayatı gerçek yönleriyle ele alan ve insana yarar sağlayan bir anlayış olarak kabul eder. Romanda dönemin din anlayışı ise ruhtan anlamayan, yobaz ve ahlâksız papazlar ile eleştirilir.

Recaizade Mahmut Ekrem, romanın bir ayna gibi hayattaki çirkinlikleri ve güzellikleri yansıttığı görüşünü benimser. Ekrem, romanıyla devrinin roman ve dil anlayışına ironi yoluyla bir ayna tutar ve romantizmi hiçliğe gönderir.

Dipnotlar

¹ İki aşığın mektuplarından oluşan dört ciltlik bir eserdir. Bkz. J.-J. Rousseau, Julie yahut Yeni Héloïse, I-IV cilt, MEB, 1943-44-45.

¹ Sekreter Severler adında bir aşk sözlüğüdür. Anonimdir.

Kaynakça

Çetişli, İsmail. *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar* (3.bs.). Isparta: Kardelen Kitabevi,1999.

Ekrem, Rezaizade Mahmut. *Araba Sevdası* (6.bs.). İstanbul: Özgür Yayınları, 2013.

Flaubert, Gustave. *Madam Bovary*. (8.bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*. 1. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, ty.

Parla, Jale. *Babalar ve Oğullar* (7.bs.). İstanbul: İletişim Yay., 2009.

Rousseau, J.Jacques. *Julie yahut Yeni Héloïse*. I.cilt, İstanbul: MEB, 1943

Yetkin, Suut Kemal. *Edebî Meslekler Tarihi*. Ankara: İdeal Matbaa, 1941.

Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Yazın Akımları Özel Sayısı. Sayı: 349, Ankara: TDK, 1/1981

Kara, Ömer Tuğrul. Toplumsal Olayların Etkisiyle Gelişen Üç Büyük Akımın Türk ve Dünya Edebiyatında İzleri, *The Black Sea Journal of Social Sciences*, Year: 2, Number: 2, Spring, 2010:73-96.